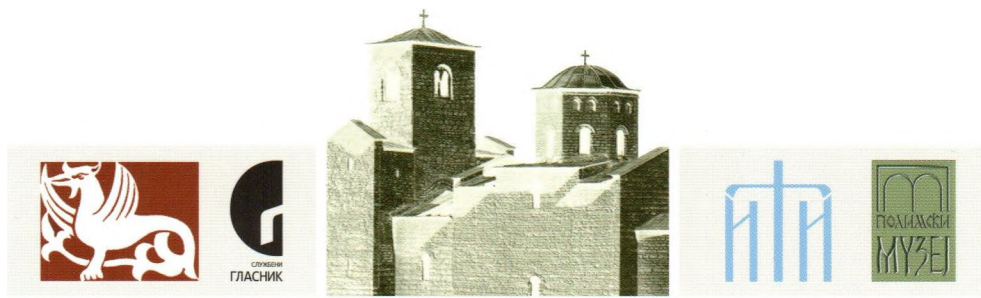

ЂУРЂЕВИ СТУПОВИ И БУДИМЉАНСКА ЕПАРХИЈА

ЗБОРНИК РАДОВА

БЕРАНЕ · БЕОГРАД 2011

УДК 811.163.41"12/13"
930.2:003.074(=163.41) "12/13"

Айџиракѝ. Разматра се део старосрпског језичког простора омеђен сливовима Лима и Таре у светлу топономастичке грађе забележене у манастирским повељама из 13–14. века, која бива упоређена са савременим стањем и стављена у шири словенски и балкански контекст. Поред сразмерно малобројних страних примеса, супстратних и адстратних, у њој се издвајају словенски слојеви различите старине, настали од досељења Словена на те просторе па до времена бележења. Она такође пружа могућност да се установе основне црте тамошњих говора у позном средњем веку, како конзервативне, у смислу чувања прасловенске старине, тако и иновационе, тј. зачеци новосрпских развоја.

Кључне речи: старосрпски, манастирске повеље, Полимље, Потарје, ономастика, историјска дијалектологија, етимологија.

Старе српске повеље један су од наших главних извора за познавање народног језика Срба у средњем веку, који називамо старосрпским за разлику од српскословенског књижевног језика, тј. српске редакције црквенословенског. У повељама се оба језичка типа мешају, аренге и санкције су по правилу на српскословенском, а у даровним и законодавним деловима (омеђење поседа, обавезе зависног становништва) преовлађује народни, старосрпски језик (што се објашњава тиме да су те одредбе морале бити разумљиве и простим људима). Разлике су фонетске, морфолошке, синтактичке и лексичке. Рецимо, у аренги Светостефанске хрисовуље из 1316. године којом краљ Милутин утемељује своју задужбину манастир Бањску на Косову (даље: БХ¹), срећемо партиципе *въразоумляштвоу, тыщтештоу* (9г) са црквенословенским *-ши-*, а у омеђењу црквеног поседа 43г народни облик *спадаяк* са *-h-*; разлика је и у употреби, јер док поменути два партиципа чине део народном језику стране конструкције апсолутног датива, *сйагајуће* 'спуштајући се (о међи)' употребљено је већ у духу савременог језика као прилог времена садашњег; у српскословенским деловима имамо наставак *-аіо* (доброго наслеђнїа 9v), у старосрпским *-оїа / -еїа* (кознїга хрѣта 43г); израз високог стила *храм*, несвојствен народном говору, користи се само на једном месту аренге (10г), док је иначе свуда *цркѣв* итд.

Старосрпски језички простор био је прилично хомоген, али упркос томе унутар њега свакако су од најранијег доба морале постојати дијалекатске разлике. Питање је да ли и у којој мери расположиви извори предају неке локалне особености. Оне се најпре могу тражити у облицима личних имена и топонима са датог подручја. То важи и за област Полимља и Потарја, чија је језичка прошлост у средњем веку предмет нашега рада. За ову прилику прегледали смо пет повеља, поред већ поменути БХ, Жичку повељу из око

* Александар Лома, Одељење за класичне науке, Филозофски факултет, loma.aleksandar@gmail.com, Овај рад настао је у оквиру пројекта „Етимолошка истраживања српског језика и израда Етимолошког речника српског језика“, финансираног од стране Министарства за просвету и науку Републике Србије (евиденциони број пројекта 178007).

¹ Бројеви означавају листове *recto* и *verso* оригинала, према Ковачевићевом издању: *Светиостефанска хрисовуља*, Споменик СКА IV (1890) 1–23.

АДСТРАТИ → ОСНОВНИ СЛОЈ ← АДСТРАТИ

(словенски)

↑
СУПСТРАТ

На овом терену нема доказивог с у п с т р а т а, тј. имена познатих из античких извора која би се до данас чувала у словенском гласовном лику; са довољном вероватноћом предсловенско порекло ипак се може претпоставити за макрохидрониме посведочене тек од средњег века али необјашњиве из словенских језичких средстава, као што су *Лим* и *Тара*. Адстратне примесе у топонимији забележеној у повељама малобројне су: *Висийтор* (виситор БХ 33в, ДХ II 40, виситор I 221, виситор II 45, III 206б, виситор I 204, III 1972), румунска изведеница суфиксом *-ător* од глагола *a visa* 'сањати', вероватно у значењу '(пастирско) почивалиште' (уп. *Дурмијтор* из рум. *a dormi* 'спавати'); *Шекулари* од алб. *shekullarë* < лат. *secularis* 'световни', дакле: 'световњаци, мирјани'; пада у очи да су оба примера из Горњег Полимља, према повеље сведоче о некадашњој потпуној превази словенске топонимије и са албанске стране данашње границе.

Основни топонимски слој — словенски увелико преовлађује у свим деловима Полимља и Потарја и даје тој области у средњем веку лик чисто словенске земље. Време настанка наших повеља пада петсто до седамсто година откада су се Словени доселили на Балкан, те је разумљиво да је овде, као и у другим српским областима, та основна маса словенских топонима сама унутар себе хронолошки раслојена. Како до 13. века влада потпуна оскудица извора, раслојење можемо вршити само на основу језичких критерија, тако што издвајамо старији, преднемањихки слој, сврставајући у њега топониме изведене од архаичних апелатива и антропонима за које можемо узети да су се већ били изобичајили пре првих Немањића. Један такав рано изобичајен апелатив био је **vbsb* 'село'; ЛП бележи данашњу махалу *Прушка* у Бијелом Пољу као село прюшка вьсь, одакле излази да се апелативна вредност другог члана топонимске синтагме више није осећала. Топоним *трѣбѣа*, какав се среће на више места а у нашој области се односи на данашњу Трпчу код Андријевице, по образовању је *j*-посесив са значењем колективне припадности од **trěbьсь*, радне именице од **terbiti* 'крчити', изворно вероватно **Trěbča vьs* 'село крчилаца'.⁷

Прасловенски суфикс *-jь* данас више није жив у језику, али је у старосрпско доба све до у прва времена турске власти био продуктиван. Стога правило да он у топонимији словенских земаља заступа најстарије слојеве треба ограничити на топониме изведене од архаичних личних имена непосредчених у старосрпским изворима, иначе довољно издашним за (мушки) именослов да би *argumentum e silentio* у таквим случајевима имао своју тежину. Напротив, двочлани микротопоними као *Драјоман лаз* 'Драгоманова крчевина' код Гусиња (БХ 34г), од добро посведоченог стрп. ЛИ *Драјоман*, могли су настати непосредно пре бележења и не трајати много након тога. Посесиви на *-jь* из дубљег, преднемањихког слоја по правилу се јављају у универбизованом лику. У топонимији Полимља и Потарја има их довољно да посведоче њену архаичност. Од непосредчених сложених ЛИ су **Јеграж* (*-a / -e?*), посредно посведочен у ДХ ктетиком *ѣдражъкын врьхъ*, од ЛИ **Јѣ-dorgъ*; *Љубовића* од ЛИ **Љубo-vidъ*, *Досуђе* од ЛИ **Do-sqđъ* (уп. име села *Досудовићи* на левој страни Лима код Пријепоља); од старинских хипокористика *Будимља* од ЛИ **Vudimъ* скраћеног од **Vudi-mirъ*,

⁷ Подробније о овоме и неким другим овде поменутиим именима у речнику топонима Бањске хрисовуље на којем радим; сумарно у чланку *Топонимаслѣничка сведочанства Бањске хрисовуље*, Повеља краља Милутина манастиру Бањска — Светогестефанска хрисовуља, прир. Ђ. Трифуновић, Београд 2011, II, 179–194.

Хойиши од *Хотисъ скраћеног од *Хоти-славъ; Горажде у Полимљу као и у Подрињу, Горажда въс > Гораждевац у Метохији су од ЛИ *Горазд 'вешт'; придев и име посведочени су код других Словена, али не и код Срба. Овамо ваља сврстати и једно придевско образовање на -ов: Брсково, јер ЛИ *Вѣрзѣкъ / Вѣрзѣко није забележено на словенском југу, већ само код Чеха: Brzek, одатле топоним Brzkov. И неки напред набројани j-посесиви имају тачне паралеле у топонимији других словенских земаља: Љубовића : чеш. Liboviz, пољ. Lubowidz; Хойиши: чеш. Chotiš; Будимља и Горажде на тлу Мађарске: Будим < *Будимљ (ipag), Garasd (читај: Гаражд). Како повеће ни издалека не покривају цело подручје Полимља и Потарја, има у тим областима и других подједнако старих образовања овога типа која су забележена тек позније, тако Велића код Берана, са првом потврдом у тур. попису из 1485, али без сумње веома старо, јер се јавља у Чешкој (Veliz) и Русији (Велиж), а да ЛИ *Velidъ (дисимиловано од *Velъ-vidъ?) нигде није посведочено. Ми ћемо овде, међутим, остати при именима за која имамо довољно ране и тачне потврде повећа 13–14. века јер су код имена забележених тек од турског доба наомао ризици тумачења много већи, с обзиром на гласовне промене, преобличења и преосмишљења до којих је могло доћи током времена. Предумањихком топонимском слоју области вероватно треба прибројати и архаичне родовске надимке Недокуси (уп. село ndwks забележено у тур. попису 1455. у нахији Вучитрн, свакако Недокус(и),⁸ рус. презиме Недокус), Невизраци < *ne-vidъ-zorkъ 'онај ко не види дневну светлост', уп. нѣвићдѣи Морача 'забачено, неприступачно место', изразе не види белоја дана = не види белоја доја, стсрп. Нечујлас у повећи Дечанског Хиландару.

Дијалекатске особине грађе

Фонетске одлике средњовековне топонимске грађе из Полимља и Потарја на ширем јужнословенском дијалекатском плану недвосмислено је одређују као старосрпску.

Главна дистинктивна црта старосрпског према источнојужнословенском (бугарско-македонском) је стсрп. *h, ħ* за прасл. **tj, *dj*, док бугарски на тим местима има *шш, жж*. Досуђе (уп. буг. Посъжда < *Posqd-ja), Љубовића (уп. мак. у Албанији Желевижда < *Želivid-ja), Медвећа Глава, Кићено грѣвце, Ђулићи (као име села код Андријевице бележи се 1485, али већ око 1330. посведочено у истом крају као патронимик: добрѣтѣко гвѣнкъ из Добре Рѣке) итд. За старину ове црте на датом терену највећу тежину имају j-посесиви Досуђе и Љубовића, јер су микротопонимски и патронимски типови Медвећа Глава, Кићено грѣвце, Ђулићи били продуктивни и могли су се накнадно ширити у старосрпско доба, нпр. у јужној Метохији имамо у 14. веку превласт стсрп. ликова као Медвећа ѿљана, али и универбизоване j-посесиве Скородишиѣ (од ЛИ *Skoro-bytъ), Чрѣвоілажде (од надимка *Cervo-goldъ) као сведочанство старијег источнојужнословенског слоја. Досуђе нам пружа и стари пример за развој задњег назала **q* > у (мак. је *a*, буг. *ъ*, уп. горе Посъжда); други архаични топоними са истом цртом су Гусин(о), поименичен придев **gōsinъjъ* 'гушчји' > рус. гусиный (уп. рус. Гусиное (озеро) на више места, у Пољској *Gešin, Gešino*); Пруги, Пругишица < псл. **prqđъ* 'водени ток, воденични јаз, спруд' итд. Епентетско *l* у групама лабијал + j, које се на бугарско-македонском терену губи, овде се доследно чува (Будимља < **Vudit-ja*, Плавлане < **Plav-jane* итд.

Дефиниција наше грађе као старосрпске подразумева и да она унутар западнојужнословенске дијалекатске групације показује све дистинктивне црте штокавског према чакавском и кајкавском. Што се тиче развоја групе **šč*, иза њ у џављна полиана (ДХ), где

⁸ М. Пешикан, *Зейско-хумско-рашка имена на ѿочейку ѿурскоја доба*, Београд 1982–1984, 268 даје такву транскрипцију арапског записа а чита „Недокос“.

је у основи фитоним *ščavъ 'штаваљ, Rumex', треба претпоставити исти изговор као за ц од *tj у славенизмима коџа, пџь и сл., тј. шш као безвучни парњак једнозначно писаној групи жд, а тако је и данас на терену, где овај топоним гласи Шшавна (апелативни члан му је отпао универбизацијом), или да је шврњци (ДХ) звучало Шшврњице (фитоним *ščirъ 'штир, Amaranthus'; ороним се није сачувао). Нема назнаке да је игде на овом подручју било шћакавштине, но не треба искључити местимични дисимилаторни развој шч > ч, као што је још 1220. године име реке и жупе у Ибру Гвошчаница забележено у ЖП као Гвочаница (данашњи облик Гокчаница не изводи се одатле, него претпоставља другачији развој Гвошч > Г(в)охч-, својствен тамошњим говорима, где имамо Пекчаница < Пешчаница, Лакчаница < Лашчаница и сл.). У Горњем Полимљу смо такав развој могли имати код *Комаршчница, у БХ и ДХ комаршчница, комаршштница и сл., ако је судити по данашњем облику хидронима Комарача, но он се може објаснити и друкчије. Нема примера ни за развој *đj > j карактеристичан за шћакавски, чакавски и кајкавски (меја, Медвеја према међа, Медвеђа).

Разлике у односу на савремени српски

Фонетске разлике анализирани грађе у односу на савремени српски су поред делимичног чувања гласа *у 'јери', о којем је горе било речи, чување вокалског л (Силбница, Јабљчно, данас Силбница, Јабучко итд.),⁹ чување л на крају слога: дол, дѣл данас дѣ, дио; Црнлсна Сшћна > Црнлшница (универбизација), Мѣлци, уп. данас Миоска < *Мѣлска, Мѣлска Сшћна у Кулчич (ЛП), ек. Миосаца, ек. Меоница < *Мѣлница итд., чување гласа х: Чахор > Чакор, Дѣрѣтѣлѣ > Дѣрѣтѣлѣ¹⁰ вероватно хрѣш > рш (преко хршша, хршшу > рша, ршу) ако је Коџа хрѣш БХ ДХ данашњи Коџа рш итд.; ликови Чловѣчја ѣлава, Глубоки ѣшшок према Дубровчанима Чловѣчја ѣлава, Дубоки ѣшшок (не на истом месту, већ другде у области), сведоче да се тада овде још говорило чловѣч. Губок: занимљив је лик Восшрѣлско брдо у ЛП, који се односи на данашњи Ошшрѣл; он сигурно сведочи да се у придеву стсрп. осш(в)р > нсрп. ошшар¹¹ још чувала група -шшр-, а можда и о варијанти са почетним в- *восш(в)р, каква се среће још у рус. дијал. вѣштрой, вѣштер, блр. вѣштры.¹²

Морфолошке одлике топономастичке грађе коју пружају повеље не везују се нужно за подручје са којег су топоними, већ могу одражавати књижевну норму, нпр. чување разлике између датива на -у и локатива на -ѣ код о-основа стсрп. ѣо брду dat. али на брдѣ loc., тако у БХ у Плавѣ, данас у Плаву (утицај у-основа типа врх, dat./loc. врху), у Душановој повељи из 1343. у Лимѣ, но већ у ЛП в Лиму.¹³ Можемо закључити да су већ у 13. веку облици на -у били раширени у говорној употреби.¹⁴ С друге стране, облици као обѣ Ивањи

⁹ Ране примере за у од вокалског л пружа писање Буиаре у аренги ЛП, а затим и у Душановој повељи Дубровчанима из 1349. године (Monumenta Serbica, 146), уп. буиарски у писму хумског жупана Радослава Дубровчанима из 1254. године (исшю, 44).

¹⁰ Развој је текао вероватно путем дисимилације типа Носошн(о) > Носошн: *Добри(х)нина > *Добрилина, а одатле Добриливина према ЛИ Добрило и околним топонимима Госшшловина, Плаковина, Пѣловина.

¹¹ Ошшрѣл је и име виса у зап. Босни, млађи лик заступају Мали Ошшрѣл планина у Лици, два села Ошшрѣл код Бос. Петровца и Бора.

¹² Или је можда реч о протези насталој у сандхију при бележењу одредбе оѣ вѣшрѣлско брѣдо, како запис у ЛП гласи.

¹³ Уп. тамо и на брѣју (Рѣшшноја дола) поред на брѣѣѣ (Нерешѣе).

¹⁴ Упоредо су у-основе утицале на мношину једнословних о-основа, па према врхове и сл. имамо већ стсрп. луѣове > луѣови (оѣ лѣѣѣѣѣ БХ 19v) место лузи < псл. *lǫzǫ пот.pl. од *lǫzǫ, -а; но у Горњем Полимљу среће се,

(ЖП), *Суша бора, међу Градца*, дат. *Комама*, ген. *од Кому* (ДХ) сведоче да је употреба двојине још била жива на овом терену у том и следећем столећу.¹⁵ Од етника изведених суфиксом *-jan-* који су по пореклу назалне основе старији номинатив потврђен је у *Плављане* а млађи у топонимизованом *Комарани* (ДХ I 207 и III 1979 *комаранн*, али ДХ II 40 *коморане*; локатив *оу комарахъ* I 281–282, 287, II 60, 61, III 2767, 2777 праги старији тип промене, датив *цегк комараномъ* II 40, III 2002–2003 *млађи*, настао под утицајем *о*-основа).¹⁶

Две црте посведочене у повељама још увек одликују топонимију ових крајева. Номинатив псл. *п*-основе **кату*, *катене* чува се у старосрпском, али је преузео и функцију акузатива; но постојао је и паралелан али обрнут развој, у којем је акузатив **катень* истиснуо номинатив, да би реч у савременом књижевном језику завршила као *о*-основа: *камен*, *камена*, међутим у говорима Црне Горе и данас имамо промену ном. асс. *ками*, ген. *камена*, која се непосредно надовезује на старосрпску *камъ*, ген. *камне*, асс. *камы*, како се реч мења у повељама као апелатив или саставни део двочланих топонимских синтагми, тако *Модри камы* у горњем Полимљу: *оус* потоць на модрын камы. нс камене право *оу комарштницю* (БХ 41v). Друга црта је одређена промена описних придева на *-ов* на супрот неодређеној промени присвојних, нпр. *Ненадџев крстѝ*, *Драичев дуб*, али *Јаблкови гол* (ЛП, омеђење села у Приморју). Из горњег Полимља имамо *яворокн доль* у ДХ (међник Грнчарева и Гусина), уп. данас *Јаворови дб* у Лијевој Ријеци и другде. Усамљени облик одређене придевске промене *оу вртџноу стџноу* БХ 42v ако није проистекао из црквенословенске књижевне норме указивао би да је на овом терену још било нестегнутих облика типа *Вртџнаја стџна*.

У топографској лексици Полимља и Потарја одраженој у повељама има пуно архаизама; то су делом речи које се нису сачувале у савременом језику, као *ѝвозд* '(густа) шума', *дџдр* '(шумовита) удолина' *мџл* 'песак', *дуб* 'храст', фитоним *кџир* 'кипровина, *Epilobium angustifolium*' (кџирџнкъ ЛП), *ѝлав* 'заплавина (реке)', или у њему имају другачије значење: *длаџо* '(Плавско) језеро', *ѝланина* 'високопланинско пасиште', *ѝеџ* 'пећина', (сџ)сџанџк 'саставци двеју река'. Значајан лексички архаизам могла би бити именица *вратио* (по дџлоу на врато, међник Добре Рџке у ДХ), јер прасл. реч **vorta* 'врата' као множина средњег рода претпоставља једнину **vorto*, другде непосведочену.

Ту су и старински придеви:

лыс, *-а*, *-о* (в. горе);

лиѝ, *-а*, *-о* 'компактан, гладак, као саливен': *Лѝѝа сѝџна* (оу лѝнџоу стџноу), уп. у том значењу чеш. *litá skála*, пољ. *lita skala* (псл. **skala* 'стена', данас у српском само именска изведеница *лиѝ(ица)*);¹⁷

лук, *-а*, *-о* 'крив': *Луки вир* 'криви вир', уп. *Луки до* на граници Боке и Конавала, *Лука сѝѝџџена* код Шавника, *Луко село* у горњем сливу Неретве, рус.-цсл. *лукѝѝ* 'смештен у кривини реке, на обали залива; лукав, неискрен, неправедан' < псл. **lǫkъ*, данас у српском само изведен облик у пренесеном значењу *лукав*);¹⁸

ѝлан, *-а*, *-о* 'чист (од растиња), отворен (светлости), раван (у опреци према шумом обраслој *ѝори*), неплодан, јалов': *Плѝнб село* (цегк сџлоу пѝланџоу БП), псл. **rolnъ(џь)*, уп. слн. *plān* 'необрастао, јасан, отворен (о месту)', чеш., слч. *planý* 'дивљи, неплодан, јалов', пољ.

додуше, изван грађе повеља, пример за чување старијег лика *Лузи* (тако у тур. попису из 1485), данас *Луѝе* (акузатив у функцији номинатива, као и *Краџе*, у *Краџима* код Андријевице).

¹⁵ Ту има и других топонима, непосведочених у повељама, као *Сџеноџѝѝа*, у *Сџеноџѝѝима*, који су по свој прилици двојинског порекла.

¹⁶ Село је забележено и у тур. попису из 1485, данас не постоји (Пешикан, *нав. дело*, 204).

¹⁷ П. Ивић, одредница *лиѝ*, *Оѝледна свеска*, Етимолошки одсек Института за српски језик САНУ, Београд 1998, 50–51.

¹⁸ П. Ивић, одредница *луки* у *Оѝледна свеска*, 51.

од *ђѣвка* 'девојка'; тај јекавски облик²⁰ среће се у народној песми, а забележен је и у Ускоцима, одговарају му екавски *девка* 'девојка, девица' у Карашеву и Свиници, икавски *дивка*; сви се своде на стсрп. **дѣвка*, посредно посведочено женским именом *Дѣвка* у *Крушевском ѿоменику* (16–17. век) и презименом *дѣвѣнкѣ* у ДХ (Прапраћани код Дечана) а ово на прасл. **děv-ьka*, творбену варијанту од **děv-ica* обичну на словенском северу, а на југу ограничену на горенаведену прегршт српско-хрватских потврда.²¹

Прилог сакралној топографији Полимља

Осим за историјску дијалектологију, облик *Ђевчина* у Дечанским хрисовуљама може бити занимљив и за културну историју. С обзиром на постојање речи *дѣвка* и у функцији личног имена на старосрпском терену, он би се ван свога контекста најпре могао схватити као топоним, универбизовано посесивно образовање типа **Нејѿнина вѣс* > *Нејѿнина* > *Нејѿдина* од стсрп. женског имена *Нејѿна*.²² Но ако погледамо контекст помена у све три верзије ДХ, јавља нам се могућност другачијег тумачења:

ДХ I 262–265	ДХ II 58	ДХ III 2628–2647
н оу любовнѣгъскоѣ жоупѣ царько костникъ н съ дѣцолѣ н съ селоѣ табѣльнѣѣ н трѣннѣ доу врѣхъ заселнѣ. оу коѣщѣнѣнѣ сѣно да се коснѣ, а дѣгѣ доу ѡдѣ гѣвѣтнѣнѣ, како поутѣ гредѣ оуѣзѣ гороу оу кошоутѣ, н горѣ оу савннѣ сѣнокосѣ	н приложнѣ краљѣвство ѣн царька костникѣ н з дѣтнѣ н селоѣ табѣльнѣнѣ (sic!), а оу ннхъ (следе имена сељана). а трѣннѣ доу врѣхъ заселнѣ оу коѣщѣнѣнѣ сѣнокоснѣ а дѣгѣ доу како поутѣ гредѣ ѡд гѣвѣтнѣнѣ оуѣзѣ гороу оу кошоутѣ н оу савннѣ сѣнокосѣ.	н приложнѣ краљѣ ѣн царка костникѣ н съ дѣтнѣ н селоѣ табѣльнѣнѣ. а оу ннѣлѣ (следе имена сељана). а трѣннѣ доу врѣхъ заселнѣ оу коѣщѣнѣнѣ сѣнокоснѣ. а дѣгѣ доу како поутѣ гредѣ(дѣ) ѡд гѣвѣтнѣнѣ оуѣзѣ гороу оу кошоутѣ н оу савннѣ сѣнокосѣ

Ако знамо да је Прва дечанска хрисовуља — оснивачка повеља манастира настала 1330–31. у доба Дечанског, а да друге две, издате изван број година доцније у доба Душана, представљају њене проширене преписе,²³ треба сматрати изворном формулацију у ДХ I где синтагма *како ѿуѣ прѣде* долази иза, а не испред одредбе *од Ђевчине* и узети да је у ДХ II и III при преписивању дошло до њихове пермутације. У изворној синтагми *а међа му од Ђевчине*, под Ђевчином се не мора нужно схватити посесивни топоним у горенаведеном смислу, тим пре што су таква назвања од женских имена прилично ретка, већ може бити и придев уз који се подразумева претходна именица: *а међа му од Ђевчине (међе)*. При таквом схватању, у **Дѣвка* пре него ли антропоним треба видети хагионим 'Девица' = 'Богородица'; рекли смо већ да је **děvьka* паралелно и синонимно образовање са **děvica*, а ова друга реч долази у називима цркава и манастира посвећених Богородици, као *Девич* на Косову. Излазило би да се дечанско властелинство на том месту граничило са властелинством некога Богородичиног манастира. Такво властелинство је у том крају одиста постојало, али у претходном столећу. Држала га је хумска епископија са седиштем у Богородици Стонској,

²⁰ Јек. *дјевка* код Стулића је русизам.

²¹ А. Лома, одредница *девка*, *Оједна свеска*, 25–26.

²² А. Лома, *Српскохрватска географска имена на -ина, мн. -ине: ѿреплед ѿиѿова и ѿроблѣми класификације*, Ономатолошки прилози XIII (1997) 10.

²³ Ивић, Грковић, *нав. дело*, 52 д.

које је у доба краља Уроша пребачено у Светог Петра на Лиму. Двема, једном за другом изданим, повељама Урош је најпре потврдио исте поседе у Полимљу Богородици Стонској, а затим Светом Петру на Лиму.

Богородици Стонској ЗС 601	Светом Петру на Лиму Спом. III 8	Светом Петру на Лиму ЗС 594
XVI. оуларевнна любовнгева лоука.	оуларевнна, на лоубов (... падо)вѣнна, а меда је оу дољне чело люке потоць, н оус-поток кон савнна снанокоса, оу локѣвь, оу горње чело люке потоць, н оус-потокъ право оу срѣдево брѣдо, н по срѣдевоу брѣдоу по далоу.	VII. оуларевнна на лоубовь вѣнна, а меда је оу дољне чело лоуке потоць, итд.
XVII. друуга оуларевнна на быстрѣнцѣ подѣ планиноу		

Лимска повеља је, нажалост, на релевантном месту недовољно читка, но из поређења Стојановићевог и Новаковићевог текста са формулацијом у Стонској повељи долазимо до могуће допуне: оуларевнна на лоубов[ндекон лоуца приде ди]вѣнна:²⁴ '(Некадашње?) пчеларско место²⁵ на Љубовићевој²⁶ луци, раније Девичино'.

Поставља се питање зашто би у ДХ I суседни манастирски посед био означен као 'Богоричин' када је већ осамдесетак година уназад припадао Светом Петру Лимском. Могућ одговор би био да 'Ђевчина међа' ту више нема свој правни садржај, већ да одражава сећање сачувано на лицу места на некадашњу припадност земљишта Богоричином манастиру. Изразито народски лик назива могао би поткрепити такво тумачење. Но у истом смислу, тј. остајући при претпоставци да је епоним овде Богородица, а не нека жена *Дѣвка, може се предложити и једно друго тумачење, према којем би Ђевчина ипак била именска изведеница на *-ина*, а не придев. Ваљало би поћи од првобитне синтагме *Дѣвча земља 'земља која припада Дѣвци, тј. Богородици', са посесивом на *-јѣ* *дѣвѣсь(јѣ) у првом делу, која је универбијована суфиксом *-ина* након што је посед променио власништво; такве 'меморативне' изведенице на *-ина* од присвојних придева типа *Херцејовина* 'бивша држава херцега Стјепана' постојале су већ у 13–14. веку, нпр. у ЛП *Цвѣшојевина*, *Госѣиловина*, *Плавковина*; треба схватити да су *Цвѣшоје*, *Госѣило*, *Плавко* били некадашњи, а не актуелни власници датих села или земљишта. Тако би *Дѣвч-ина значило 'бивши посед (Стонске) Богородице'.

Било како било, *Ђевка* < *Дѣвка као неформални, простонародни лик хагионима одише знатном старином. Учени ликови светачких имена засновани на црквенословенској норми *Сѣефан*, *Јо(в)ан*, *Михаил(о)*, споро су продирали у народ и нису никад до краја код православних Срба потисли старије ликове *Сѣѣиан*, *Иван*, *Миховил*, које су, позајмљене латинским посредством, они испрва нормално употребљавали, као и Хрвати.²⁷ Илустрацију за то пружа једно омеђење у *Дечанским хрисовуљама*; реч је о метохијском селу Чабиху; из помена истих међаша у БХ излази да је туда пролазила граница измеђуседа манастира Бањске и Хиландара. Јасно је да формулација *међа Сѣеианѣи цркви* у ДХ I одговара формулацији *све-*

²⁴ У ЛП *ћ* се предаје различито: меда поред меда = међа, срѣдево брѣдо = *Срѣево*, приде, једном приде = *ѣрѣђе*, па не треба искључити да је у њој стајало *дѣвѣнна као предаја за облик са извршеним јекавским јотовањем *Ђевчина*.

²⁵ Превод полази од 'меморативне' функције изведеница на *-ов/ев-ина* (в. ниже) и употребе речи мѣсто у БХ у значењу 'пчелиње пасиште': н оу сит'ници оуларевне на прѣсонници ... съ своимъ си мѣстоу 177, н оуларевне оу люд'ском н съ своимъ си мѣсты 309; на трећем месту исте повеље (34v), мѣста значи рибно ловиште.

²⁶ *Љубовић* патронимик 'Син Љубовидов', можда онога Љубовида по којем се прозвала тамошња река и жупа *Љубовића*, в. горе.

²⁷ Њихова жилавост очитује се у називима празника: *Ивањдан*, *Михољдан*, *Видовдан* (по светом Виту).

шосѿефанска међа, свѿшосѿефанске међе у II и III, и да је реч о Светостефанском манастиру у Бањској а не ни о каквој локалној цркви посвећеној светом Стефану са њеним омеђеним поседом који се граничио са Чабићем, о којој немамо друго помена.²⁸

ВХ 71v-72v	ДХ I 165-172	ДХ II 25, III 1057-76
а се дегіе прѣтевоу съ светогорци ... оузь доль къ киккенодоу доубоу. на регіевскни стоуденць. от тоуд на нгаревскни стоуденць	дегіе чабнкю ... ѿ длектанн прѣко до трѣна. а дегіа степанн црѣккн с чабнкедъ како оупада соухы доль оу потоку н оузь соухнн доль под киккѣнн доубѣ на регкѣв стоуденць н поутецѣ на нгаревѣ сотуденць	дегіа чабнкю ... ѿ длектанн ... ннс поутѣ до стостефанске дегіе прѣко оу потоку н ннс потоку до потока кон тетѣ нзѣ регіевца. а ѿ влахѣ стостефанскнхъ дегіа оуѣ потоку оузь соухнн доль лндко киккѣннн доубѣ оу регкѣв стоуденць н цѣстоудѣ оу нгаревѣць

Ако смо у праву, *Дѣвка 'Богородица' може се прибројати раним слојевима хришћанске номенклатуре у Срба, старијим од немањићког доба. Поједина имена и термине из тога круга Словени су позајмили још пре покрштења и досељења на Балкан (**krvstъ* < лат. *Christus* < гр. Χριστός, Иван < *Јѡванъ < гр. Ἰωάννης или лат. *Joannes*), други су дошли Србима и Хрватима на северозападном Балкану посредством затеченог романског становништва и латинског богослужења још у доба пре словенске мисије Тирила и Методија, било да су крајњег латинског (*sanctus* > *суш-*, *Martinus* > **Мраштин*), грчког (*monastērion* > *молшѿир*, *kalogeros* > *колудар*, *Stephanus* > *Сѿѿѿиан*) или хебрејско-арамејског порекла (*Michael* > *Михо(ви)л*).²⁹ Име *Дѣвка за лат. *Virgo*, као и *Бадње вече* за *Vigiliae*, спадало би у ране словенске преводне латинских хагионима и хеортонима настале у овим пределима и не би било зависно од староцрквенословенских превода дѣва(а), дѣвнца за гр. Παρθένος. Полимље са Потарјем и целим Подрињем чинило је источни део римске провинције Далмације, у који су се Срби настанили већ у 7. веку; ту се тада говорио један данас изумро романски језик, далматоромански, а у богослужењу се користио латински прожет грчким утицајима, јер је област припадала Византији. Средњовековна топонимија ове области чува трагове тих најранијих контаката наших предака са хришћанским појмовима и садржајима, као *Молшѿир*, *Михоља црква*, од доцније посведочених имена ту спадају *Колудра*, *Сушиван*. Она истовремено одражава дихотомију црквених и световних поседа на земљишту средњовековне Србије. Две Ивање дароване Жичи око 1220. вероватно су траг једног преднемањићког поседа, властелинства некадашњег манастира Светог Јована у Затону; по географској логици, припадала му је и *Чрнча*, чије име сведочи да је била село у поседу *чрнаца*, тј. монаха, у опреци према *Бѣлча* > *Биоча*, што је назив за село *дѣлаца*, световњака; исту мотивацију имало је вероватно и албанско-латинско име предела *Шекулари*.

²⁸ На такву интерпретацију наводи постојање засеока *Сѿѿѿианица* у селу Кијеву до Чабића, премда у њему нема трага некој старој цркви ни на површини земље ни у предању, М. Ивановић, ЗК 530; уп. М. Пешикан, *Из историјске ѿионимије Подримља*, Ономатолошки прилози II (1981) 58. Ако се место одиста прозвало по светом Стефану (име му се чује поред *Сѿѿѿианица* и као *Сѿѿѿѿеница*, М. Букумирић, *Ономасѿика дела Прекоруиља*, Ономатолошки прилози II (1981) 350), то је најпре било на основу припадности Кијева Бањској; па и ако допустимо да је ту некад постојала нека црква посвећена светом Стефану, већ и с обзиром на такву посвету она је морала бити метох Бањске и могла је фигурирати у омеђењу у ДХ I само као међник, а не и као власник поседа.

²⁹ Уп. најскорије А. Лома, *Сушиван и око њега*, Милешевски записи 8 (Пријепоље 2009) 57-67.

LINGUISTIC ANTIQUITIES OF THE LIM-TARA REGION — THE EVIDENCE FROM OLD SERBIAN CHARTERS

Aleksandar Loma

The present paper focuses on the region defined by the river basins of Lim and Tara. During the Middle Ages it was the central part of the medieval Serbian state and Old Serbian written sources, especially the monastic charters from 13th–14th centuries, give us the opportunity to look deeper into its linguistic past as well as to trace back to the time they were issued some features of the modern dialects spoken there. Our analysis is based on the toponomastic data provided by six charters and supplemented by those from a 15th century Turkish census. They were compared with the modern toponymy of the region, and considered within a broader frame encompassing diachronic insights into other Slavic and Balkan languages.

In the stratigraphy of the local toponymy the central and largely prevailing layer was Slavic, with only few foreign admixtures. The river names *Lim* and *Tara*, although without ancient attestations, represent a possible Pre-Slavic substrate; the evidence of a charter precisely distinguishing between *y* and *i* indicates that the original form of the former was **Limъ* rather than **Lymъ*, which speaks against the etymology connecting it with Alb. *lumi* 'river'. Some traces of adstrate influence, such as *Visitor* (< Rum. **visător* 'dreaming place, shepherd camp') or *Sekulari* (< Alb. *shekullarë* < Lat. *secularis* 'secular'), are found in the southern border area. In sum, the medieval appearance of the Lim-Tara region is that of a thoroughly and long since Slavicized land. More than half a millennium of Slavic presence there laying beyond our Old Serbian evidence is reflected in the internal stratification of its main toponymic layer where along with words living and morphological patterns productive at the time of recording many more archaic items are recognized, which have been obsolete in 13–14th century Old Serbian, such *vъsъ* 'village' (*Pruška vъsъ*), **terъsъ* 'wood clearer' (*Trěb'ča*), as well as a number of anthroponyms non-attested on Serbian soil outside the toponymy. They underlay mainly the equally archaic univerbized *j*-possessiva: **Ję-dorgъ* (**Jedraž(a/e)*, attested by *jedražъkyj vъrhъ*), *Lubo-vidъ* (*Ljuboviđa*), **Do-sqđъ* (*Dosude*), *Budimlja* (**Budimъ*, shortened from *Budimirъ*), *Hotiъ* (**Xotisъ* from **Xotislavъ*), *Gorazđъ* (*Goražde*), **Vel(ъv)idъ* (*Velide*), **Nevečerъnъ* 'non darkening' (*Nevečeranъ*), **Bъrzъkъ* (*Brskovo*). Most of those names have parallels outside of South-Slavic area: Czech *Liboviz*, *Chotiš*, *Veliz*, *Brskov*, Polish *Lubowidz*, Russian *Veliz*, Slavic in Hungary *Budim* (> *Budin* > *Buda*), *Garasd*, thus may be traced back to the Late Common Slavic epoch.

The 13–15th century toponymy of the region displays all distinctive features of Old Serbian, particularly the early development **dj > đ*, distinguishing it both from East South Slavic (Macedonian, Bulgarian) and from the Old Croatian (Čakavian) and Slovenian branch of West South Slavic; here it is characteristic of both younger and older toponymic layers, cf., for the former, *Medvěda glava*, and for the latter *Dosude*, *Ljuboviđa*. Accordingly, **tj* resulted in *č*, cf. especially the patronymics in *-itji* such as *Đuliči*. The substitution for **ǫ* is always *u* (*Gusino* < **Gosino*, *prudъ* < **prqđъ*, etc.). East South Slavic loss of the epenthetic *l* is unknown to the region (*Budimlja*, *Plavljane*).

If compared to Modern Serbian, our material is characterised by the preservation of a series of distinctions subsequently lost, so, in the domain of phonetics, between *ъ* (< **ъ*, **ǫ*) and *a*, e.g. *Дъбрь*, today *Dabar*, between *l* and *u*, e.g. *Stlbica*, *Jablъčno* > *Stubica*, *Jabučno*; *l* at the end of the syllable was still unaltered, e.g. *Crъnilna stěna* > *Crnionica*, *ě* preserving its phonological status (probably [e]), e.g. *stěna* > *st(ij)ena*, etc.; the words for 'man' and 'deep' did not assume yet their modern forms (*člověkъ*, today *čov(j)ek* resp. *glubokъ*, today *dubokъ*). The most conservative morphological features are the dual forms such as *Suha bora* 'two dried pine trees' and the athematic declension of *n*-stems (*kamy*, *kamene*; Nom.pl. *Plavljane*, Loc. *u Komarahъ*), although the influence of the *o*-stems on them is already manifest (Nom. *Komarani*, Dat. *Komaranomъ*), as well as that of the *u*- on the *o*-stems (Loc. *v Limu* beside *u Limě*). In the local vernaculars some archaic traits foreign to the modern written language are conserved, such the declension Nom. Acc. *kami*, Gen. *kamena*, or the definite form of the adjectives in *-ov-* / *-ev-* with a descriptive meaning, e.g. *Javorovi dô*, from *javor* 'maple', as opposed to the possessive ones, such as *Milošev dô* 'Miloš's valley'. On the lexical level we find terms that went out of use (*gvozđъ* 'dense forest', *dъбрь* 'narrow wooded valley', *mělъ* 'sand', *dubъ* 'oak'), or changed their meaning (*blato* 'lake', today 'mud', *planina* 'alpine pasture', today 'mountain'), as well as several archaic adjectives (*litъ* 'steep, of cliff', *lukъ* 'bent, situated in a river bend', *planъ* 'clear of vegetation, plane, sterile').

Our charters bear testimony to some developments of Modern Serbian having been already under way in the 13–14th century. The forms with *cr* < *čr* such as *Cr̃nino br̃do*, *Cr̃nilna st̃na* appear as early as the mid-13th century. From the general preservation of *v* and *e* there are a few exceptions, cf., for the former, 1316 *Gradač̃ььь* beside *Grad̃ьььь*, *Neveč̃er̃añь*, if from **Neveč̃er̃ьn'ь* (see above), and already about 1250 *Ugar̃ьььь studeñььь*, if from **ŏg̃ьr̃ььь* (to Russ *ugor* 'worm', etc.). From around 1330 we have a probable instance of the jekavian new iotation in *Đevč̃ina* < **Děvč̃ina*, an adjective to **děṽьka* 'girl'; cf. today *đevka* in a dialect of the northern Montenegro. This place name is interesting also from a historical point of view, for it may be interpreted as 'possession of the Virgin (Mary)' and put into connection with a former episcopal estate of Our Lady's church at Ston.